

Uta Margolin: *Cognitive Science, the Thinking Mind, and Literary Narrative*. In: David Herman, ed.: *Narrative Theory and the Cognitive Science*. Stanford, Center for the Study of Language and Information, 2003, s. 271-294.

Uta Margolin: *Of What Is, Past, Is, Passing, or to Come: Temporality, Appearability, Modality, and the Nature of Literary Narrative*. In: David Herman, ed.: *Narratological: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus, Ohio State University Press, 1999, s. 142-166.

© Ohio State University Press 1999

© Uta Margolin 2003

© CSLI Publications 2003

© Ohio State University Press 1999

Translation © Hynek Zemanund 2008

Cover © Pavel Janoušek 2008

Czech edition © Theoretica — Ústav pro českou literaturu, v. v. i., AV ČR 2008

ISBN 978-80-85778-57-1 (UČL AV ČR)

ISBN 978-80-7244-261-9 (HOST — vydavatelství, s. r. o.)

Kognitivní věda, činná mysl a literární vyprávění

1. Úvod: Činná mysl a roviny narativní komunikace

Skupina oborů a oborových oblastí známých pod společným názvem kognitivní vědy tvoří jednu z ústředních oblastí zkoumání jak v humanitních oborech, tak i mimo ně. Jedná se svým způsobem o nadobor strova- tebný se semiotikou, teorii systémů, informatikou a teorií komunikace, neboť jeho pojmy a modely lze vztáhnout na rozmanité oblasti jevů sestávající z lidí, zvířat a strojů. Představuje tak výsoce účinný nástroj zkoumání, který může sloužit k integraci poznatků z různých oblastí.

Obecně řečeno, kognitivní vědy systematicky studují zpracování informací, tedy jejich získávání (příjem), vnitřní zobrazení v mysli či přístroji, uchování a vyhledávání, a zpracování, vedoucí v konečném důsledku k určitému behaviorálnímu nebo symbolickému výstupu. Zároje informací mohou být smyslové, významové, zejména vizuální, nebo symbolické (verbální, výrokové), vnitřní nebo vnější. Předměty informací jsou určité aspekty světa, a to včetně samotného procesoru (v případě člověka jeho vlastní mysli a těla). Smyslové vnímání zahrnuje rozeznávání vlastností a předmětů, jakoz i selektivní pozornost. Vnitřní zobrazení informace zahrnuje přinejmenším typizaci, a tudíž pojmy a kategorie, rámeč a písmo, sémantické síte a výřoky, jakoz i organizaci a pořadájící znaky, to jest jistou architekturu. Uchovávání a vyhledávání neboli paměť a vyhovávání si zahrnují — vedle dalších kognitivních

schopnosti — dlouhodobou a krátkodobou paměť a běžné postupy vyhledávání uložených informací. Transformace zahrnuje procedury zužtkování a modifikace uložené informace, jako jsou například utváření pojmů a kategorií, formování přesvědčení, usudků, dedukce, uvazování, řešení problémů a rozhodování.

Pokud jde o člověka, kognitivní věda představuje jednu z hlavních oblastí teorie mysli — a lze ji v podstatě považovat za zkoumání činné mysli, jejích struktur a činností. Většina badatelů by se zahrnula též teoretické zkoumání povahy vědomí a zkušenosti. Vedle formulování modelů a hypotéz obhledně kognitivních procesů u jednotlivců se kognitivní věda zabývá též poznáním předpokládajícím interakci jednotlivců a skupinových prostředí (a tudíž přenos mentálních obsahů a distribuované poznání), jakož i poznáním v širším sociálním a kulturním prostředí.

Prohlásili jsme právě, že v lidské či humanoidní (lidské se podobající) sféře se kognitivní věda zabývá především činnou myslí. Funkcionalisticky vzato, lidská mysl je celkem mentálního života jedince, to jest celkem jeho mentálních stavů, příhod, událostí, činností a procesů. Činnou mysl můžeme neformálně definovat jako subsystém mentálního života jedince zabývající se zpracováním informací; její v principu dynamickou povahu nejvýstižněji zachycuje termín Alana Palmera „kognitivní mentální fungování“ (KMF) (Palmer 2003). Celek mentálního života jedince, ať již skutečného nebo vytvořeného hierarchním textem, nepodstatně zahrnuje také afekty a tužby či chťení; s oběma se úzce pojí kognitivní komponent. Tužba může například působit jako pohnutí procesu uvazování a následného utváření

záměru. Kognitivní zpracování může být provazováno emocií autou nebo může dát vzniknout emocionální stavům. Zevrubný popis mentálního fungování jedince musí tudíž obsahovat více než kognitivní činnost, ale také objasnit afektivní a volní stránku a uvést je do vzájemné souvislosti se stránkou kognitivní. Dále je potřeba vzít v potaz příslušný sociokulturní kontext a poskytnout kompletní obraz činné sociální mysli (též Palmerův termín). Něměné i zde, stejně jako ve všech ostatních oblastech zkoumání, je metodologický opravdenné, ba někdy přímo nezbytné soustředit se zprvu vyhradně na jeden významný komponent, ať bychom mohli studovat jeho specifika; za předpokladu, že budeme mít na paměti, že jedinou přirozenou jednotkou je právě činná sociální mysl.

Koncept lidské nebo humanoidní činné mysli či kognitivní mentální funkce je intuitivně velmi významný pro všechny čtyři roviny či okruhy narativní komunikace definované klasickou, strukturalistickou teorií vyprávění. První okruh tvoří psychofyzický autor a čtenář. Autouvu kognitivní činnost spočívá primárně ve zpracování informací různé povahy: faktických i fikčních, specifických i obecných, textových i smyslové vjemových, a v konečném důsledku ve vytvoření slovesného textu spolu s jeho patřičným světem příběhu či textu. Čtenář vyčítá z vnímání verbálních znaků a v nich zakódovanou textovou informaci podobuje několikařázkovému, pravděpodobně exklíckému zpracování. Jeho: finálním produktem je komplexní mentální znázornění či obraz světa příběhu daného textu (Werth 1989). Na druhé, přechodné rovině se setkáváme s autorovým druhým „já“ čili s implicitním autorem (Booth 1983) a implicitním čtenářem (Iser 1974).

Od *implicitního* autora se očekává, že bude s informacemi ohledně světa textu zacházet sémantičky a kompozice tak, aby ve čtenáři navodil určité postoje a soudu ohledně protagonistů světa příběhu (o protaгонistech světa příběhu viz Herman 2002, 115–169). Uvnitř textu samého určují třetí okruh komunikace textové vepsané vyprávěč a jeho recepční (Prince 1980). *Vyprávěč* se rozumí jedinec, který — často se zvláštním kognitivním a emotivním zabarvením — referuje o jedincích, stavech, činnostech a událostech v jedné či více doménách. (Tvrdá, vnitřní rovina sestává z *protagonistů světa příběhu*, to jest ze vzájemně se ovlivňujících jedinců, kteří vnitřně ovlivňují své, vytvářejí jeho mentální znázornění, uvádějí záplety (tedy eie a plány), vytvářejí si v duchu představy o svých spoluprotagonistech, vyvozují závěry, řeší problémy, formální zpracování rozpomínají se na menší příhody a v poslední provádějí jakoukoli kognitivní činnost.

Dovolat, abych hned zkrtně připusili, že pouze v případě skutečných lidských bytostí mohou kognitivně-vědné pojmy, modely a tvrzení formulovaná kognitivně testovat empiricky, ať přímo či nepřímě. Na všech ostatních rovinách se pohybujeme v mezích fikčního světa předstírající, že vyprávěč a literární postavy světa příběhu existují nezávisle na textu, jenž je ve skutečnosti prostřednictvím sémiotických prostředků vytváří, a že jsou natolik podobné skutečným lidským bytostem, abychom pojmy rozpracované kognitivní vědou za účelem modelace činností skutečných myslí mohli aplikovat i na ně, byť pouze analogicky. Podobně i tvrzení čtenářů a badatelů týkající se kognitivní mentálního fungování vyprávěčů a protagonistů světa pří-

běhu můžeme hodnotit pouze prostřednictvím polo-implicitních kritérií jako například schopnosti těchto tvrzení osvětlit naše před-teoretické chápání takového fungování, ukázat nám nové aspekty KMF postav, nazvat známé aspekty v novém světle a tak dále. Inspirační a podnětné je samozřejmě kulturně sjednané a konsenzuální, nikoli autonomné a neměnné určení. Toež však platí o aplikaci *já-ěch-oh-oh* symbolického slovníku na sémioticky generované domény a jejich objevatele. Stručně řečeno, jsme-li ochotni aplikovat na literární postavy světa příběhu pojmy z teorie jezdání, měli bychom být ochotni aplikovat na ně i pojmy a modely týkající se KMF. Stejně tak, jakmile jsme ochotni přisuzovat fiktivním protagonistům světa příběhu konání, měli bychom být ochotni přisuzovat jim též mysl a zvláště pak kognitivní činnost. Odmítneme-li tak ve jménu filozofického purismu učinit, doštaneme se do naprostého rozporu se čtenářskou zkušeností a připravíme naratologii o možnost pojednat jeden z hlavních komponentů světa příběhu, zásadní pro porozumění jakémukoli sledu událostí.

Zajímá KMF jednotlivců na všech čtyřech rovinách narativní komunikace považují jak čtenáři, tak badatelé již dlouho za velmi důležité, teprve nástup kognitivní vědy přibližně v posledních dvaceti letech poskytl literárním vědcům dle mého názoru doposud neobsaženější a neproduktivnější rámec jeho systematického popisu. Neexistuje záruka, že jednotlivá KMF znázorněná v daném literárním vyprávění budou psychologicky reálna — a ani se to od nich nevyžaduje. Nicméně pojmy a kategorie kognitivní vědy, včetně celkových schémat základních oblastí zpracování informace a jejich souslednosti, budou se vši pravděpodobnosti

aplikovatelné na fikční jednolice znázornené v literárních vyprávěních. Jelikož je kognitivistická vyřava-
 tou nejlepší, jakou máme k dispozici, nemá navíc narolo-
 zarolog zabývající se KMF znázorněným v literatuře na-
 vybranou a musí začít nejdříve s ní, a teprve následně
 uvádí, jak dáleko bude s to s její pomocí dojít. Osobně se
 domnívám — a svůj názor se pokusím podpořit pří-
 klady ze všech čtyř rovin — že využití kategorií a mo-
 delů kognitivní vědy posune výrazně kupředu sou-
 časné pokusy vypracovat teorie autorství a čtení či
 recepce, jakož i teorie zabývající se obsahovou stránkou
 vyprávění.

Své tvrzení zakládám z velké části na kognitivním
 postupu známém jako analogické uvažování. Díky
 paralelnímu analogickému přenosu byl v posledních
 dvou desetiletích další hlavní komponent narativního
 obsahu, a to fikční svět či univerzum jako celek, po-
 droben hlavními teoretické tematizací. Vedou se diskuse
 o uvedení příjetí a přízvučenosti pojmu a modelu ze
 sémantiky možných světů a modálních logiky. Rozdíl
 mezi možnými a fikčními světy byl náležite zaznamé-
 nán, nicméně badatelé jako Doležel (1998), Pavel (1986)
 a Ryanová (1991) díky výše zmíněným filozofickým
 a logickým mechanismům úspěšně vypracovali plodnou
 teorii povahy, zákonitosti, hlavních omezení a variací
 fikčních světů, což oproti předchozím podotknutím
 teoriím představuje významný posun.

Uplatnění teorie kognitivní vědy umožní naratolo-
 gi prohloubit chápání KMF hned v několika ohledech.
 Patří mezi ně zjednodušení čtenářské intuice a její pro-
 pojení do celistvé sémantické sítě, nalezení ekonomické
 a systematické identifikace, deskripce a kategorizace
 fenoménů a rekonceptualizace pojmů pocházejících

z teorie vyprávění a jejich integrace do širšího teoretic-
 kého rámce, který nám poskytne hlubší rovinu analýzy
 a podání nové objevy — či poskytně optiku skrze níž
 budeme moci rozlišit kognitivní funkce nebo činnosti,
 které by nebylo lze jinak identifikovat. V této stati se
 pak pokusím ukázat některé z výhod explicitně kogni-
 tivního přístupu k fikčním mýslím.

2. Utváření světa příběhu a porozumění

Kognitivní modelace utváření (generování) příběhu
 a porozumění pomocí pojmové analýzy, empirických
 metod a počítačové simulace je rozsáhlou vědní oblastí,
 která spadá mimo rámec této stati, jelikož je světyřnou
 doménou s vlastní odborností, a navíc doménou multi-
 disciplinární, v níž během posledních třiceti let vyko-
 nali mnoho práce psychologové, počítačová experti, lin-
 gviisté a literární vědci. V našem stávajícím kontextu
 by zvláště významný aspekt čtenářovy (re)konstrukce
 světa příběhu zahrnoval činnosti a způsoby uvažování,
 jež se podílejí na čtenářovu připsování KMF vyprávěcí
 nebo protagonistovi světa příběhu.

Tento problém se týká zkoumání způsobu, jímž čte-
 náři utvářejí vyprávěním a čtením vyprávění cha-
 rakterové vlastnosti a utvářejí si model jejich osobnosti,
 informačně zpracovatelské procesy, jež vstupují do
 autorského utváření světa příběhu, jsou rozmanité a do-
 jisté míry nepositivně systematickým popisem či for-
 malizací. Jedna konkrétní oblast studia vyprávění, a to
 oblast intertextuality (to jest sítě vztahů spojujících
 dané vyprávění s jinými vyprávěními), by však refor-
 mulování svých otázek v pojmech kognitivní vědy
 mohla velmi získat. Vytvoření textového světa na zá-
 klade konkrétních autorských textových světů

buďe v tomto ohledu efektivní, a způsob prezentace vyprávěného je v případě literární tvorby významnou součástí této strategie. Každý způsob prezentace je pak projevem určitého kognitivního stylu, tendence ke konkrétnímu způsobu zpracování informace, jako takový vytváří rozhraní mezi poznáním a osobností.

Týž psychofyzický autor si tak pro každý zamýšlený čtenářský účinek volí určitý kognitivní styl, který podle něj bude pro dosažení tohoto účinku nejobodnější. Daný kognitivní styl je autorem zvolen záměrně a ověřuje výslednou podobu textu a celkový způsob prezentace. Domnívám se, že trojkategorie autorského záměrní řešení problému, určitého kognitivního stylu zvoleného coby nástroj řešení či ztělesnění náhry jeho diskursivní manifestace či ztělesnění náhry mnohem lepší spojnici či přechod mezi skutečným a fikčním než jakékoliv domnělé autorovo druhé „já“. Je-li můj předpoklad správný, pak v tomto případě s sebou užití kognitivních pojmů nese subsumpci zdánlivě vylučné literární a verbální problematiky pod širší problematiku kognitivní (kognitivní styl se projevuje ve všech typech symbolického chování), vysvětlení vágního pojmu pojmem přesnějším a zásadní modifikaci sporného naratologického tvrzení. To jsou některé z výsledků, kterých chceme přijít k kognitivního přístupu k základním naratologickým otázkám dosáhnout.

Lze-li autorovo druhé „já“ označit prostřednictvím pojmu kognitivního stylu, lze i autorovi „svěžit vnitřní“ či prezenci známého tak jako bychom se s ním setkávali poprvé, což obvykle zveme ozvláštňením, jež údajně tvoří samotnou podstatu umělecké vize světa, označím pomocí *teorie schémát* (pro podrobné zpracování viz Šerminová [1997]). Cílem ozvláštňujících postupů

12

je učinit neobvyklým to, co je již určitému čtenářstvu, včetně autora samotného, známé, tedy sadu kulturně etablovaných a sdílených schémat (trámců, písem, scénářů) idekvatních mentální kategorizaci a zobrazení daných jevů. Aby toho dosáhl, musí autor čtenáři obsádnit (*thekovat*) aktivaci relevantní kategorie světa nebo literární znalosti a jejich aplikaci na dané textové fragmenty za účelem identifikace osob, situací či událostí v nich zobrazených. Výsledný (alespoň počáteční) nedostatek poznání či porozumění na straně čtenáře plyne z toho, že autor neuzivá jazykové charakteristiky, rubriky či kategorie, jimiž je k danému jevu běžně odkazováno a jejichž přítomnost spouští či aktivuje odpovídající sémantické kategorie. Místo toho autor v některých případech poskytne hyperdetální popis nebo řadu detailů bez jejich nadřazené kategorie, jako například „mnohvyklou mru detailu pro vylíčení sledu událostí [...] rozkládající jednání lidí a zvířat na mikrosekvence atomických gest“ (Herman 2002, 113).

Dalším takovým postupem by byla prezentace lidského jednání prostřednictvím vnějšího fyzického konání namísto záměrné smysloplné lidské činnosti nebo aplikování neobvyklých rámců a kategorií, například vysoce odborných a vědeckých, na dané detaily nebo kategorie původem ze zcela odlišných kultur. Ve které promluvy a vize v literárním textu pocházejí od jeho autora. V případě ozvláštňení pocházejícího od textově vepsaného a individualizovaného vyprávěče nebo postavy se však v mimetickém modu tradičně hovoří o autorově odlišnosti použít běžné standardní kategorie nikoli jako o uměleckém prostředku, nýbrž jako o faktické absenci těchto kategorií v mentální výbově vyprávěči nebo postav. Tato absence je pak zdůvodněna

13

tim, že tyto vyprávěcí nebo postavy jsou nestandardní, například dítěti, děti nebo jedinici, jejichž mentální schopnosti jsou z nějakého důvodu omezené nebo deformované. Nicméně čtenářský efekt zpomenutí vnímání jeho zřízení či vnučování — alespoň dočasněho — vnímání nezaloženého v pojmech, jež, jak víme z Kanta, je slepě zůstává týž. Stejněji úloha patřících mentálních kategorií a prototypů pro chápání vstupních dat a pro orientaci ve světě našeho života je ve všech těchto případech dostatečně patrna, byť by i počáteční neschopnost identifikace vedla k vytvoření komického účinku. Fikční prezentace fungování kognitivních mechanismů, zvláště jejich selhání či zhroutení, je sama účinným kognitivním nástrojem, jenž nám umožňuje uvědomit si skutečné kognitivní mechanismy a zvláště naše vlastní mentální fungování.

4. Vyprávěč coby zpracovatel informace.

od výběru k metapoznání

Mezi naratologové, ne-li většina z nich, se domnívají, že z celé řady logických důvodů je třeba celek fikce nebo vyprávění připsat hlasu vyprávěče nebo řečové pozici, jež nejsou shodné s psychofyzickým autorem. Zůstať-li však tento hlas skrytý, nemí-li textově individualizovaná situace vyprávění a nemůžeme-li z textu získat představu specifické řečové situace a individualizovaného vyprávěče, od něhož aktivita daného vyprávění pochází, je obtížné smysluplně hovořit o jakémkoli individualizovaném mentálním fungování odlišném od obecných logických faktorů. Nicméně jakmile se taková představa začne vyjevovat, můžeme pojímat ono *co a jak*, tedy látku a způsob vyprávěčova diskursu, jako indikátory jeho kognitivního mentálního fungo-

vání, tím spíše, že referování z podstaty věci sestává ze zpracování a hodnocení informace (hodnocením zde míním na mysl vyvozování závěrů z indicií). Individuální vyprávěč hierarchiího vyprávění je ontologicky vzato neméně fikčním jedincem než protagonisté světa příběhu, jejichž činy zaznamenává a komentuje. Jeho jedinou činností coby vyprávěče je však slovní referování a komentování a k jeho mentálnímu činnostem a stavům, na rozdíl od mentálních činností a stavů jeho postav, nemáme přímý přístup a musíme je vyvozovat z vyprávěčovy verbální činnosti. Vyprávěč, jako všichni mluvčí, skuteční nebo fikční, může komentovat své mínění či současně mentální fungování; takové komentáře jsou nicméně samy předmětem čtenářské analýzy a hodnocení.

Abychom popsali různé funkce vyprávěčova diskursu, John a Nünning přijali ve své klasické studii (1994, 291) Jakobsonovský model komunikace. Bylo by možné formulovat také alternativní kognitivní (informačně zpracovatelský) model, pod podmínkou, že by jeho funkce byly obecné, a ne omezené výhradně na diskurs fikce. Takové základní kognitivní funkce a činnosti by v logickém sledu zahrnovaly *výběr a segmentaci dosluhujících informací, jejich kategorizaci, aplikaci prototypů či modelů za účelem chápání příků dané kategorie, časovou a kauzální souvislost, vyzvození, hodnocení a zobecnění*. David Herman (2003) uvádí prvních pět pravečinných funkcí jako kognitivní schopnosti, jež získávajíme nebo rozvíjíme coby čtenáři vyprávění, načež dává, že jsou nepostradatelné také pro samotné vyprávění příběhu. Jinými slovy: samotný akt vyprávění coby přenos smysluplné informace předpokládá uplatnění těchto funkcí. Jejich nepostradatelnost dokumentují

případy experimentálních textů, v nichž autor vypráví přisuzuje způsob vyprávění, který je ve vztahu k jedné nebo více z nich deficiентní, a v nichž se setkáváme s výsledným zklamáním čtenářových očekávání a s prvotními obtížemi, co se porozumění týče. Použitím nestandardních, často silně deviantních a deficiентních způsobů vyprávění nás literatura nutí uvědomit si *explicitiv* bezpříznakový model standardní či normální mechanismy a schémata zpracování informace, ná něž se soustřeďuje teoretizování a vytváření modelů kognitivní vědy, jejichž si však jako hlavní obryskle nejsme vědomi. Velké množství takových experimentů s „deficientním“ kognitivním zpracováním a referováním je součástí tendence moderní literatury testovat meze rozumitelnosti, a není lepšího způsobu, jak dosáhnout tohoto cíle, než vypustit nebo obrátit to, co autor instinktivně cílí jako základní kroky vytváření mentálního smyslu ze syrových vstupních dat.

Hodnocení a zobecnění jsou významnými, leč fakultativními kognitivními operacemi vázanými se k vyprávění. Dalšími dvěma významnými fakultativními operacemi v této doméně jsou *znovuzvolání* a *meta-poznání*. Je-li vyprávěč též protagonistou, byť i okrajovým, jin vyprávěčských událostí a stavů a odhráží-li se tyto události před čtenem vyprávění, může být charakter autorovy současně mentální činnosti při vyprávění uložené informace o daných událostech a její (re)konfiguraci velice významný. Vyprávěč si samozřejmě může znovu vybatvit nejenom minulé, ale i budoucí, ale též vnitřní přibody své vlastní mysli, od smyslového vnímání až po složité abstraktní činnosti, včetně předchozích aktů vzpomínání. Posledně zmínovaný případ je zjevně příkladem metapoznání, to jest „poznání

o kognitivního procesu, jenž odkazuje k [...] určitému aspektu poznání“ (Moses — Baird 1999, 533). Metapoznání ve vyprávění může nicméně zahrnovat — a také zahrnuje — případy, kdy kognitivního procesem, k němuž se odkazuje, je ona současná činnost vzpomínání nebo vyprávění. V takovém případě se metapoznání může týkat také monitorování či kontrolování této činnosti. Sem jednoznačně spadá ono *pozitivně sebe-vědomí* a *sebe-vztáženost* moderních a postmoderních vyprávění. Čím více sebe-vědomý, sebe-uvědomělý a sebe-referenční je vyprávěč ve vztahu ke své současné činnosti, tím více můžeme usuzovat o současných kognitivních procesech, jak prvotně, tak druhého řádu, vztahujících se k dané vyprávěčské činnosti. V krajním případě metapoznání zaměřená téměř veškerý vyprávěčský diskurs a takto blokuje jak kognitivní zpracování, tak verbalizaci informace o vyprávěné doméně. Tento proces, jak jsme již poznamenali, je obryskle označován jako transformace příběhu v metapříběh (příběh o příběhu) a celý fenomén lze popsat východně logických pojmech textové sebereferenčnosti či diskursu a metadiskursu. Ale vzhledem k tomu, že jednotlivé fikční myslí a jejich činnosti klademe za původ vyprávění, patřilo by se přiklonit pro popis daného procesu jinou, patřičnou kognitivní perspektivu.

Na rozdíl od případu kognitivního stylu a implicitního autora by bylo obtížné tvrdit, že do současné naratologické debaty ohledně vyprávění přináší perspektiva kognitivní vědy zásadní změny nebo posuny. Nelze hovořit ani o objasnění nebo zřetelnosti jako v případě uzákladnění. Pektu jde o kognitivní modelování vyprávění, zdá se příhodnější hovořit o něm jako o rekonceptuaci, zavedení alternativní perspektivy a teoretického

slovníku, kterého se snaží integrovat znutněné postupy mnohých do rámce logického, lingvistického či diskursivního, nýbrž do rámce kognitivního. Volba těchto alternativních rámců se odvozuje od konkrétního případu, nicméně, jak jsem právě podotkl, dříve-li personální zovat vyprávěcí činnost a ukotvit ji v myslí, pak by kognitivnímu přirozeně nalezla ústřední pozice.

Další důležitý faktor se týká rozdílu mezi paradigmatickým možným světem a kognitivistickým paradigmatickým v literárním bádání. Sled informacně zpracovávaných činností, jež jsem připsal textové vepsanému vyprávěči, se nijak neliší od toho, kterým procházíme jako skuteční čtenáři, když čteme vyprávění zdanlivě vytvořené fikční myslí. To by nemělo být žádným překvapením, neboť při četbě literárního vyprávění nakonec zpracováváme externí verbální informace vytvořené vyprávěcem jako výsledek jeho vlastního zpracování informací všeho druhu: verbálních, symbolických nebo smyslově vjemových, vnějších i vnitřních. Přístupy ke studiu literárního vyprávění vycházející z teorie možných světů, rozpracované například M.-L. Ryanovou (1991), jsou svou povahou pravdivostně-funkční nebo sémantické a zdůrazňují propast mezi fikčním a aktuálním, spočívající v rozdílném ontologickém statusu obou domén. (O filozofickém, zvláště modelově-teoretickém pozadí sémantiky fikčních světů viz autoritativní Hodgsonova studie [1998].) Na straně druhé, kognitivní přístup se zaměřuje na mentální výtvory a na vnitřní zobrazování obsahu nebo informace. V této oblasti se naše kognitivní zpracování literárního vyprávění nemůže zásadně lišit od zpracování vyprávění faktického.

Za druhé — ale zde se pohybujeme na pohybu s pevnou —, ačkoli si dokážeme představit světy s před-

stavy a záklonostmi značně odlišnými od světa našeho, rozmanitě fungování myslí zcela jiného druhu nebo, pokud jde o způsob, který by byl radikálně odlišný od způsobu, jímž popisujeme mysl člověka, může být mnohem obšírnější. To se týká jak autorů, který konec konců vytváří textového vyprávěče s jeho mentálním fungováním, tak čtenáře, který se jej snaží rekonstruovat v průběhu četby a procesu interpretace. Z těchto důvodů se kognitivistický přístup, který předkládá blízkou příbuznost mezi aktuálními a fikčními myslí, pokud jde o zpracování informací, jeví jako o poznání více integrující než přístup možných světů.

5. Protagonisté světa příběhu

5.1. *Fakelizátor: umínání, pozornost,*

mentální zobrazení

Ať již je vyprávěcí připsatelné KMF jakkoli rozmanité a podnětné, nemějí bychom zapomínat, že individualizovaný vyprávěč není univerzálním komponentem vyprávění, že do jeho vědomí nemáme přímý přístup a že činnost vyprávěče se omezuje na slovní, mnohdy osobně zabarvené líčení dějů a událostí. Celá kála kognitivních činností člověka může být znázorňována či zobrazena pouze ve vyprávěné doméně. Dovolte mi, abych začal činností, která opět vytváří spojnici mezi vyprávěcem a vyprávěním.

Jedním ze základních rozlišení klasické naratologie je rozlišení mezi pozorovatelem a mluvčím, jež se základně liší na obecné schopnosti vyprávěče, či mluvčího obecně, přijmout ve vztahu k jakémukoli jevu hledisko něčeho jiného, vidět takřkajíc jinýma očima. Ale zatímco ve skutečnosti se mluvčí může pouze dohadovat,

jak budou věci nahlíženy, ať doslova či v přeneseném významu očima někoho jiného, vypravěč fikčníhoho vyprávění nám může podat informace o předemřech a událostech jako filtrované jinou myslí. Konkrétně pouze fikční vyprávění nám může představit jinou mysl protagonisty světa příběhu, jak vnímá, kategorizuje, vnitřně zobrazuje (vytváří „mentální obrazy“) a hodnotí jednotlivé předměty světa příběhu. Tato jedinečná schopnost je součástí požadavku neomezeného mentálního přístupu k myšlím postav, jenž je zase jednou z ustávaných konvencí literárního vyprávění. Fokalizátora lze definovat jako jednotlivého, protažonistu světa příběhu, jehož mentální činnost při vytváření vnitřních zobrazení předmětů a událostí jeho světa i výsledný produkt této činnosti jsou znázorněny ve vyprávění. Agens, činnost a produkt byly v teorii vyprávění předmětem nesmírných debat. Podívejme se nyní, zdá-li nám užiti kognitivní perspektivy pomůže věci trochu vyjasnit. Pro zjednodušení se omezím pouze na vnější předměty a události focalizátorova světa, jež jsou pro mysl tohoto jedince zdrojem bezprostředních smyslových vjemů.

Fokalizátor je hltký nebo humanoidní protagonista světa příběhu, jenž se soustřeďuje nebo zaměřuje výběrově na část dostupné senzorické informace (není bez zajímavosti, že William James tento ikon definoval jako „fokalizaci nebo soustředění“, viz Duncan 1999, 39). Tato vybraná informace je pak interpretována ve focalizátorově mysli a vydává mentální obraz, někdy zcela doslovně, nebo propozici reprezentaci segmentu světa příběhu, kterýžto die předpokladu existuje nezávisle na vnější, intersubjektivní domněle. Z kognitivních studií víme, že vnímání první stupaň daného procesu,

ani zdatka nevinný, prostý záznam externích stupních stimula a že spočívá v aktivním výběru, třídění a vyhodnocování dat. Každý akt vnímání se uskuluje v mysli, jež má již z minulá zkušenosti, vzpomínky a očekávání, které hrají rozhodující roli při vnímání vnitřního zobrazení vstupních dat. Jedinečný „zobor“ jednoho segmentu světa příběhu každým protagonistou je tak nejen funkcí rozdílné prostorové situace a potřeby epistemické a umělecké různosti, nýbrž i jinou nevyhnutelnou psychologickou daností. Fokalizátor je ten externě existující segment světa příběhu, který je objektem focalizátorovy pozornosti a následného vnitřního zpracování.

Fokalizace jako taková tak zahrnuje vnější předmět, na nějž je upřena pozornost, doprovodný akt individuálního vnímání následovaný vnitřním zpracováním informace a jeho produkt: individualizovanou perspektivou ježekci části sdíleného jevoého světa. Jakožto mentální činnost je focalizace nepochybně intencionalní v technickém smyslu zaměřením na nějaký předmět nebo situaci. Každý akt zaměřením pozornosti na externí smyslová data je také jedinečným způsobem deklarky akotivní, jeá připsán konkrétní vtělené mysli, to jest kombinaci jedinečného místa, času a osoby. V případě vnímání s globálním neosobním a vševedoucím vyprávěním hlaseem slouží jeho referování o kterékoli části vyprávěné domněny jako kritérium faktuální pravdivosti, vůči němuž se poměřuje zaujatost jednotlivých perspektivních vizi eby psychologických faktů. Mnohemto románový psychologismus se této metodě hlasu pravdy vyhýbá a většinou informací o vyprávěné domněle poskytuje spíše prostřednictvím „záberů“ jednotlivých protagonistů, neboť předpokládá, že veskeré informace,

kteří můžeme o vnější realitě získat, jsou nutné fokali-
zovány prostřednictvím nějaké individuální myslí. Za-
každá fokalizace dané domény je vždy pouze částec-
ná, že různé myslí nutně disponují různými „záběry“
téže domény a že pro žádnou situaci neexistuje abso-
lutní perspektiva. Fokalizaci, chápanou v pojmech *deh-
nického zakotvení, intencionality, pozornosti a umínání,
kognitivního zpracování a úspěšného mentálního zob-
razení dané domény* (jež samozřejmě může být verbali-
zováno), lze začlenit do obecného kognitivistického po-
hledu na smyslové vnímání a jeho produkt. I když je
přímý přístup k těmto procesům a produktům: nezá-
vislý na fokalizátorové verbální referování, samo-
zřejmě pouze literární metodou, samotný proces tvorby
medlnou součástí lidského poznání jako celku a v tomto
smyslu je nepochybně nadán psychologickou realitou.

5.2. Kognitivní a příběžné pojmy

Jak jsme již uvedli, neexistují kognitivní procesy či
mentální činnosti obecné, jež by nemohly být popsány
vzhledem k protagonistovi světa příběhu. Proto nezme-
ná riznost možných činností dala vzniknout množství
pojmu zaměřených na činnosti nebo vlastnosti myslí
protagonisty světa příběhu. Výsledná proliferace pojmu
ospravedlňuje snahu — založenou spíše na skutečném
úzu než na pojmově esenciálním — pojmy vzájemně
vymezit.

Protagonista světa příběhu, je-li chápán jako mys-
leci agens, jako zpracovatel informace, může být na-
zván „kognizérem“ a situován do relační-kontrastní po-
zice vůči dalším teoretickým modelům mentálního
rozměru či niternosti těchto protagonistů. „Narativní
agens“ zdurazuje ty mentální faktory a činnosti, jež

vztahují k vnějším činnostem, jako například k za-
měru (úmysl, plán, cíl) a k procesům vybírání a roz-
hodování. „Postava“, není-li synonymní s protagonistou
světa příběhu, je víceméně totožná s „individuální osob-
ností“, jak ji definuje psychologie: s komplexem tválých
tvořiv, postojů a dispozic. Na rozdíl od procesů mentál-
ního zpracování informace, jež jsou interními činnostmi
a mohou být v literatuře prezentovány přímo, porahové
toy takto být představeny nemožno, a musí tudíž být
ind. výslovně připsány protagonistovi světa příběhu
jinyými protagonisty či vyprávěcem, nebo musí být odvo-
zeny deontem z detailů chování a prostředí. Problema-
tika „já“ („ego“) se týká schopnosti sebe-reflexe dané
osoby, vylévající se v modech sebe-uvědomění versus
uvědomění si jiných, včleně příkladným způsobem
duchovních autobiografií. „Subjekt“, jak se toho-
to pojmu v současnosti užívá v literární teorii, je mis-
tem konstrukce sebeidentitity či sebeprezentace jedince,
kde se zodpovídají otázky typu „Kdo jsem?“ ve vztahu
k jiné, pohled, prostředí, etniku a podobně. Jelikož se
všechny tyto pojmy a jim odpovídající teorie týkají men-
tálních činností, jež jsou v konečném součtu sjednoceny
činnou sociální myslí, tato vymezení nejsou ani tak
otázkou ontologie světa příběhu, jako různých teoretic-
kých zaměření a perspektiv.

5.3. Příběžní činné myslí a jejich skuteční čtenáři

Je-li vyprávění v podstatě verbálním zobrazením
svět v čase, a konkrétněji zmnů stavu způsobných
kvalitami událostmi, jak důležitý je pak pro ně kogni-
tívní rozmezí-agentů? Ukazuje se, že i když jen velmi
malou část kognitivního fungování agentů výslovně
překrývá text příběhu, vyprávění musí „umožňovat

rekonstrukci interpretací sítě zájmů, plánů a psychologických motivací [9]. mentální příběhy kolem vyprávěných událostí, aby byla fyzickým událostem propůjčena intehgibilita. (Ryanová 2004). Jelikož si jak již bylo řečeno, nedokážeme narativní příběh představit jinak než jako lidské bytosti nebo bytosti humanoidní je pro nás naprosto nezbytné, abychom jim připisovali informačně zpracovatelské činnosti a znázornění vnitřního poznání. Jinými slovy i když je příběh, co se způsobu zobrazení týče, behavioristický a neposkytuje žádné informace o kognitivním fungování protagonistů světa příběhu, čtenáři si musí vytvářet hypotézy o myslích těchto činitelů a připsat jim mentální fungování, aby mohli jejich chování porozumět jako lidskému konání a interakci.

Například při četbě Hemingwayových „Vrahů“ (Hemingway 1978) musíme předpokládat že Nick, díky aktivaci znalostních rámců získaných během života nebo ze setkání s literaturou a filmem, identifikuje cizince, kteří hledají Oleho, jako nějaké vrabce. Stejně tak je nezbytné, abychom předpokládali, že pojal úmysl tézu o divodech Oleho nezajmu o tuto zprávu. Pro pochopení lidského smyslu vyprávění se jako nezbytná jeví nejenom činnost izolované individuální mysli, ale též její činnost ovlivněná vnitřním obrazem fungování jiných mysli.

S tím souvisí otázka možného kognitivního přímusu, který pro čtenáře mohou mít popisy fungování fikčních mysli v celé jejich složitosti a různosti, ať jsou v modu referovaném nebo scénickém. Jelikož je mentální fungování pro člověka naprosto zásadní, široká škála druhů a typů mentálního fungování zachycená v narativní

literaturo obohacuje naši zásobu představivých možností lidské zkušenosti, nabízí různé pohledy na její základní rysy a zákonitosti a rozšiřuje, spíše příkladem než teoreticky, naše vědomí toho, co může znamenat být člověkem. Je zřejmé, že nám zádný případ mentálního fungování neválných jedinců nemůže poskytnout odměnou pravdu o reálné. Přesto mohou skrze svou abstrakce a zobecnění čtenářům sloužit, a také mohou jako hlavní faktor uspořádání a interpretování jich přesvědčení o klíčových aspektech skutečné lidské aktivity, a takto mohou přispívat, a také přispívají, alespoň lidově psychologičtí, ne-li samotné kognitivní vědě.

Nezapomínejme také, že lidová psychologie je sama o sobě částí psychologické skutečnosti. Při četbě literatury oho znázornění nějakého aspektu mentálního kognitivního fungování může čtenář přiležitostně pocítit cosi jako Bühlerovo *Aha-Erlebnis* („Aha efekt“) (Bühler 1982: 311) a uvědomit si náhle, že právě takto on sám činná, břídi nebo vzpomíná, že mu fikční znázornění umožnilo uvědomit si samotnou povahu mentální činnosti, již neustále provádí, ale již si nikdy předtím neuvědomoval nebo nebyl schopen tak účinně popsat. Tento bod potvrzuje poznatek kognitivní vědy, že mnohé z našich kognitivně zpracovatelských činností jsou ve skutečnosti „revědámé“, neboť nejsou provázány sebedědomím či sebe-uvědoměním. Četba literárních znázornění mentálního fungování je také významným zdrojem dalšího nesporného obecného psychologického faktu, a to čtenářského zájmu o fikční postavy, starosti o jejich osud a někdy i vytváření do jejich mentálních stavů a příběhů.

5.4. *Prohloubení činných myslí: literatura a kognitivní věda*

Vonoverl jsme se právě krátce některým vzájemným vztahům mezi znázorněním mentálního fungování v literatuře a kognitivním mentálním fungováním čtenáře řečtvo popisů. Paralelní otázka se týká vztahu mezi rudimentárními předpoklady zakládajícími znázornění KMF v literatuře a v diskursu kognitivní vědy. Tyto dvě oblasti by byly nesouměřitelné, kdyby nesdílely jisté předpoklady, jako například že existuje nějaká mysl, ta že provádí řadu informačně zpracovatelských funkcí, že dané funkce jsou poznatelné a jazykem sdělitelné a tak dále. Kromě těchto shod zde ovšem existují i zásadní rozdíly. Poznámeme však, že samy tyto rozdíly mohou být identifikovány a popsány pouze při použití teoretického slovníku kognitivní vědy.

Prvním rozdílem je možnost nebo nemožnost přímého (neuprostředkovaného), společného, a deontologického přístupu k obsahu a fungování jiných myslí. V kognitivní vědě badatel obvykle připisuje mentální stavy a činnosti subjektům svého výzkumu na základě relevantních důkazů, pokouší se znázornit kognitivní fungování prostřednictvím různých komputačních postupů a simuluje toto fungování prostřednictvím odpovídajících počítačových programů. V literatuře můžeme toto vše nahlízet přímo (v reálném čase) ve vztahu k jednému či více protagonistům světa příběhu, ovšem za předpokladu, že všechny tyto operace zahrnují použití přirozeného jazyka — což je předpoklad, jenz není v kognitivní vědě obecně zvažován. Příčný přístup k jiným čteným myslím byl popsán jako jejich zpřístupnění (Cohnová] 1978) či přijetí perspektivy první osoby vůči třetí osobě (Hamburgerová] 1968). Výsledkem je, že se

literatuře někdy rozdíli mezi perspektivou první osoby (tedy rozdíli mezi neuprostředkovanou perspektivou a perspektivou zprostředkovanou a odvozenou sítu, a to na dvou rovinách: výpravě versus postavy, jako v případě Prousta) a čtenář versus postavy. Jednouse řečeno, výpravě může zpřístupnit a poznat mentální fungování jednoho či více protagonistů světa příběhu stejným způsobem a ve stejném rozsahu jako tomu protagonisté a toto poznání může sdílet se svými spásy.

Druhý hlavní rozdíli se týká vědomí. V literárním znázornění mentálního fungování je velký význam přirozeným vědomí postavy provázejícímu relevantní stavy a činnosti, at již postihují dojmý, smyslové zkušenosti (jmy) či myšlení a výrokové postoje (vědomí). V kognitivní vědě a filozofii myslí se v současnosti vede velká debata ohledně povahy vědomí, většina badatelů by se nanebe shodla, že vědomí má co do činění s perspektivou první osoby či se subjektivní povahou zkušenosti. Jedná se zde o dojem, že určitá zkušenost je výhradně o ní a nikoho jiného (indexovost vědomí mentálních stavů čili *Jeneinigkeit der Erfahrung* ve fenomenologické terminologii), spolu s jejím kvalitativně jedinečným pocitem. Je to právě tento prchavý pocit nebo jasnost, jmiž se tolik zabývá například Proust a jež jeho personalizovaný výpravě dokáže zobrazit nejen ve vztahu k sobě ale i ve vztahu k druhým a jež spisovatel obecně snáze vkládá do jednotlivých případů, než filozofové definují v obecných pojmových kategoriích. S vědomím je úzce spojena a někdy s ním i ztotožněná otázka *qualia* čili jaké to je být v určitém mentálním stavu. Podle Keenana (1999, 693) pojem *qualia* charakterizuje kvalitativní, zkušenostní a pocitové

vlastnost mentálního stavu", at již všech nebo alespoň některých (vnitřně generovaných) a vědomí (pocházejících z vnějších stimulů). Například v románech Virginia Woolfové a v *Odyseovi* Jamese Joyce můžeme rozpoznat zájem právě o doprovodné aspekty vnímání a pokus o jejich ztvárnění u jednotlivých postav. Téhož je někdy dosaženo přímou prezentací introspektivních aktů těchto postav, znázorněním jejich pozorného, soustředěného vědomí scuběžných mentálních stavů zvláště pocitů a vědomí. Ale at se jedná o subjektivně prožívanou zkušenost jiné osoby nebo o introspektivní vědomí této zkušenosti, ani to, ani ono nemůže být kognitivním vědcem zpřístupněno přímo.

Zatímco pro vědu jsou individuální vlastnosti pouhým zdrojem dat pro konstruování modelů a individuální chování slouží jako informace pro formulování určitých zákonitostí, literatura musí ze své podstaty čtenáři poskytnout individualizované, diferencované protagonisty příběhu spolu s jejich konkrétními kognitivními vlastnostmi a činy a teprve ve druhém, fakultativním kroku může formulovat obecná tvrzení o aspektech kognitivního fungování, zjevně založená na extrapolaci jednotlivých vyličených případů. A to je možná ještě podstatnější, literatura často upřednostňuje nestandardní podoby kognitivního fungování, at jsou jakkoli vzácné a okrajové, deviantní nebo předpokládající selhání, neždar nebo absenci standardních vzorců. Viděli jsme již, že tento druh uměleckého postupu vřevěrá z tonny prozkoumávat nové možnosti a v některých případech — třeba u Samuela Becketta (např. Beckett 1980) — samotné může či minimálně podmiňuje nutně pro fungování kognitivní činnosti jako takové. Tento postup čtenáři přináší něco nového, před-

stavuje pro něj intelektuální výzvu, pozoruhet, neznaná a výjimečným, a navíc ho ex *regalio* nutí být v jednom předpokládaného standardního případu.

Když ale určuje, co je standardní případ a co deviantní, ale ukazuje, (temně) všichni spisovatelé opírají známení mentálního fungování o tu či onu verzi toho, co kognitivní vědci nazývají „lidovou psychologií“, tedy „obecně konstruovanou a sdílenou běžnou zvykovanou obecně rozšířených názorů nebo teorií, které „lidové chování vysvětlují prostřednictvím domněnek. [...] samoty, očekávání, preferencí [...] a tak podobně“ (Hacker 1999, 319). Právě takový sdílený model dorovnaní může zobrazit mentální fungování postavy způsobem, který čtenáři umožní vnímat postavu jako standardní, nebo výjimečnou. Avšak zatímco kognitivní vědci hledají nejširší a nejstálější možná zobecnění lidského mentálního fungování, detaily lidové psychologie jsou nevidně dobové a kulturně podmíněné. Může být inkovčeno podmiček literárního zobrazení individualit, případů mentálního fungování a jeho zobecnění postavy, vpravěčem či neosobním vpravěčem hlasem kognitivní vědě nějak užitečné?

V úvodu přicházejí dvě možná úzítí. Za prvé, předpokládáme-li, že mnozí spisovatelé vládnou výjimečnou schopností nahlízet do lidské mysli, jimi znázorňované mentální fungování může být pro vědce sugestivním zdrojem hypotéz testovatelných na skutečných lidských tvorech: zpracovávají alespoň některé lidé informace, chovají si je a vvozují z nich závěry stejně jako postava X v daném literárním díle? Narativní literatura, kolektivně znázorňující širokou škálu kognitivních činností, může také badatelům nabízet k prozkoumání nové aspekty a problémy, od vztahu mezi vědomím,

lovou zkušeností, jež takového vjemového tříbení předcházi — ono „kvetoucí kvácí znamení“ o němž hovořil William James (cit. in Gibson — Eppler — Adolph 1999, 632) —, to jest zaznamenaná „myriády atomů zasahujících naší mysl“, jak to občas činí v *Odysseových příbězích* naše vědomí obilbeným literárním tématem, v tomto dojde při zobrazování Bloomyovy myslí během její putování Dublinem. Jelikož je náš smyslový aparát multikanálový, lze pro tento účel použít ještě efektivnější rychlé sřídání syrových zrakových vjemů, zvuku a vůni. Anebo si spisovatelé mohou zvolit situace, v nichž mysl nedokáže normální tok dat zvládnout a kontrolovat jej například z důvodu závažné nemoci nebo slabosti jako ve stavech blízkých smrti.

Podobným případem by bylo odstavení nebo zahrnutí cení systému smyslového vnímání, když je mysl narazí zahlcena přehrou smyslových vjemů, jak tomu bývá ve scénách, kdy se dítě nebo cizinec setkávají se zmří obřazů a zvuku velkoměsta a nejsou schopni je zpracovat pomocí selekce a koordinace. Snížená schopnost dekodovat zrakové stimuly je zjevně spojena s vrdnými či selhavými zraky, a je-li celé vyprávění fokalizováno prostřednictvím poloslepého pozorovatele, výsledkem je radikální zpochybnění tradičního společlivého popisu očitého světa. Modelovým příkladem je *Válka na konci světa (La guerra del fin del mundo)* Marii Varigase Llosy (1989), kde jsou hlavní válečné události zaznamenány očima neobyčejně krátkozrakého nováče, jenž krátce po příjezdu ztrácí své brýle.

Aktivace a deaktivace našeho zaznamenávání a dekodování vnějších stimulů je každodenní událostí spojenou s probouzením a usínáním. Je to záležitost natolik běžná, že si ani neuvedomujeme, o jak radikální

je tento, přičemž Proust (1954) je pravděpodobně nejvíce radikálním příkladem. Znovunabytí vědomí, a tudíž schopnost vnímat po prodáváním traumatu nebo amnezii další obilbeným literárním tématem, v tomto případě je však vědomí vlastního já, světa a já ve vztahu ke světu obnoveno současně. Typickým příkladem je i krátkého románu Johna Fowlese *Marissa* (1982), v němž se řečto příbězích pozbytého a znovu nabytého vjemového aparátu si opět povšimneme. Literární obilby případů zprávných a radikálně transgresivních.

Radnou z forem vnímání je rozeznávání schémat, jakého s Henry Jamesem (1986) — vzorci na koberec. Můžeme se však na naši schopnost rozeznávat vždy spolehnout a sdílet ji s kýmkoli, kdo pochopí na tutéž sadu dat? Zdá se, že nikoli, jak naznačuje Jamesova eponymní povídka. Dále je zde případ *Upravené a nerozhodnutelné kategorizace*. Je to, co v *Upravené a nerozhodnutelné kategorizace* jsou rozeznány, nikoli však jedinečný celkový *Gestalt*, který příklad se objevuje v Gogolových *Mrtvých duších*, kde hlavní postava, Čičkov, poprvé z dalky zaváhá, jakomého statkáře Pjuššina, jak stojí uprostřed pole. V hierarchickém sledu binárních opozic se může rozhodnout, zdali vidí strážáka nebo žvou bytost, nebo ženu, člověka mladeho nebo starého.

Smyslové rozlišování a rozeznávání vyžaduje pozorování, to jest *selektivnost* v (senzorických) informacích, které to jest selektivnost — to, co William James nazývá „odhlédnutí od některých věcí (dat) za účelem efektivního zacházení s jinými“ (cit. in Duncan 1999, 41). Literatura překlady přehodami znakovými a literárními rozlišovacími varianty pozorností a jejího ochabnutí ve

vztahu k vizuálnímu a sluchovému datům, zvláště pak hledu a řeči druhých lidských bytostí.

Předně je zde tékající či bloumající pozornost, schopnost a připravenost zaměřit se na určitý předmět nebo událost, jež však zatím nebývá na žádaný předně ani událost upřena. Dále je tu reflektorová pozornost, čírevědomě prohlédává vizuální pole, očekává někoho hledá konkrétního jedince nebo někoho splňujícího určité podmínky — jako když typicky mladý důstojník na večírku zbežně pohledem přelétne příjmné dámy hledaje mezi nimi krásku. Dalším aspektem percepce pozornosti hojně využívané ve vyprávění je uchvácení pozornost či zaujetí: postava je paralyzována určitým předmětem nebo osobou, které jsou pro danou postavu natolik silným signálem, že od nich nedokáže odtrhnout pozornost. Klasickým příkladem je samozřejmě první spatření milované osoby. Na opakem konci spektra se nacházejí případy nedostatečné pozornosti, tedy vnitřně přelétavého, který je každou chvíli rozptýlen a který není s to navázat nebo udržet kognitivní záměrni předmětu v poli svého vědomí.

Podobné jsou na tom v humornisické literatuře běžné postavy trpící roztržitostí, přesněji deňňovanou jak nepozorností, slepotou. Postavy jsou natolik zaujaty vnitřním předmětem myšlení, že opomíjejí nebo nechávají bez povšimnutí předměty, které mají přímo před očima, což očekávané vede ke komické pohromě. Postavy mohou být také vyrušeny a přestanou sledovat svůj cíl, protože jsou zahlceny novými smyslovými daty nebo protože svou pozornost dělí mezi dvě současně s rozvíjejícími sady dat: vizuální a konverzaci. V literárních líčeních věcných, receptiv, slavnostních obětí a podobně se setkáváme s příbuzným jevem: takzvaný

„přímým koktejlové party“ postava se soustředí na rozhovor s partnerem, vinná okolní hovor, který ale od ní ode pozadí, až její pozornost zaujme slovo nebo nějaká pronesená v okolní konverzaci. Pak nastává situace se dvou následujících situací: buď se postava zavzpochybní na odposlechnutý rozhovor a konverzaci s svým partnerem upozadí, nebo rozhovor se svým partnerem ukončí a připojí se k druhé, dosud periferní konverzaci. Clouek se zde opět okamžitě vyhati Proustova baron de Charlus (Proust 1954, II, 633–781). A končím, je-li mysl současně vystavena přitáhněmu množství okolní vyžadujících pozornosti, její pozornostní kapacita vypoví službu a postava se ocitne ve stavu nepřítěho zmatení, stažení se do sebe nebo paniky.

Vrda i selský rozum rozlišují mezi standardními a nustandardními módy vzhňání a jejich výslednými *standardními* obrazy. Nustandardní módy, jež plodí důstojnosti nebo zkraslané vizuální obrazy, se v literatuře pojí s ozvlášťujícími účinkem u čtenáře a jsou reálně motivovány smyslovým vnímáním malého množství (viz začátek Joyceova *Portréta umělce v jinoských barvách*) nebo počítám halhemogenních drog a alkoholu (viz *Některé oběti* Williama Burroughse). Radikální odklon od standardu nalezneme v raném díle Alaina Robbe-Grilleta, který používá metodu zvanou *školní rožard* (škola pohledů). Neobvyklost popíší předně tím, s nímž se setkáváme například v *Zářlivosti*, je postava k obrazu mentálnímu. Situové obrazy jsou vnitřně motivované, zatímco jejich kognitivní protějšky jsou přívězané trojrozměrné. Viděné předměty jsou bez jakéhokoli rozmanitě nevyhnutelně použitou hromadou jiných postav, světly a tmavých skvym. A ploché obrazy

nemají žádnou hloubku ani směr, neboť jak hloubka, tak směr nebo předmětu na fotografii či obrazu. Zoufalý tak směr předpokládají umístění vzhledem k vlninám ve trojrozměrném světě. Jedná se doslova o záběr světa okem kamery bez lidských dekodovacích operací.

Kognitivní věda rozlišuje mezi správným vjemem a chybným vjemem (kdy si je extenzivně nezavšly předně, ne však tak jak je vman daným jednocm při dané příležitosti) a halucinací (vnitřně generovaný obraz bez odpovídajícího vnějšího předmětu, mylně subjektor povzrovaný za věrně zobrazení vnějšího předmětu). Můžeme však u všech obrazi, jedinců a příležitosti jednoznačně určit, jaký je status fokalizovaného obra nebo Dostoevského (1960) jsou zntitavy pochopnosti obledné povahy svých vjemů, a jelikož oba autori čast používají extenzivní fokalizaci prostřednictvím obráz světa protagonistova života. Totéž platí váhání mezi vnějším obrazem pocházejícím z něho vnímání, obrazem v paměti pramenícím z lých vjemů a vnitřně generovaným obrazem (sen představivost).

Jak jsme právě viděli, smyslové vnímání se často s dalšími kognitivními funkcemi, z nichž nám paměť a metapoznání poslouží jako náš poslední příklad. Poznávání obličejů je, zdá se, charakteristicky lidskou (či spíše lidskou a primáti) schopností a pokus o reidentifikaci dlouho neviděné osoby (přibuzného, chotě, váděný pozorovatelem porovnávaným současnou po dobu s podobou obličejů uloženou v paměti je často vrcholnou scénou vyprávění. Někdy se jedná o reidentifikaci osoby nebo předmětu pomocí srovnání vizuální podoby v paměti s grafickým znázorněním